

Raimo PULLAT

RAHVASTIKURÄNDEST TALLINNA JA SOOME VAHEL

18. SAJANDIL

Eesti rahvastiku ajaloo teadusliku uurimise tulemused on vajalikud seepärastki, et Eesti paikneb kontaktalal Ida- ja Lääne-Euroopa vahel. Ühtlasi on siin läbi sajandite märgata Skandinaaviamaade, eriti Soome mõjutusi. Eesti ja Tallinn omakorda on mõjutanud Soome demograafilist pilti.

Eesti linnarahvastiku juurdekasvus 18. sajandil etendas loomulikust iibest olulisemat osa mehhaaniline iive. Kahjuks puudub Eesti linnarahvastiku tolle aja sisse- ja väljarännu kohta statistiline aruandlus. Seetõttu tuleb piirduda publitseeritud ja publitseerimata kodanikeraamatutega, perekonnaloendite, kirikuraamatute ja muude kvantitatiivsete allikatega. Käesolevas töös pole eesmärgiks seatud iga linnakodaniku elutee jälgimine, seepärast piiratakse vaid migratsiooni üldisemate joonte väljatoomisega. On püütud määratleda migratsiooni lähtekohti, migrantide professionaalset ning rahvuslikku koostist ja muid demograafilisi tunnuseid.

Nii Nõukogude kui ka Soome historiograafias pole varem kasutatud nii komplekselt ja ülataslikult arhiiviallikaid kõnealuse teema lahendamiseks. Autor on kogunud materjali Tallinna Riiklikus Keskarhiivis (TRKA) ja töötanud Koblenzis Föderaalarihiivis, kus asuvad Teise maailmasõja ajal ebaseaduslikult deporteeritud Tallinna linna arhiivi materjalid (Revaler Stadtarchiv = RStA). Allikmaterjali on kogutud ka Soome poolelt — Soome Riigi Arhiivist (SVA) ja Uusimaa ranniku mitmest kirikuarhiivist.

Aastail 1700—1793 võeti Tallinna kodanikkonda vastu 628 kaupmeest ja 904 käsitöelist, kokku 1532 inimest. Neist 739 pärines Tallinnast, üle 500 Saksamaalt ja suur osa ka Peterburist. Suurenes just rätsepate, kingseppade, pagarite, lihunike ja parukategijate arv. Nii kaupmehed kui käsitöelised olid pärit peamiselt Tallinnast ja Saksamaalt.

Aastail 1710—1786 (linna kapituleerumisest kuni asehalduskorrani) võeti Tallinna rae poolt kodanikuks 1194 isikut, aastas keskmiselt 15,7 uut kodanikku, kellest 43,4% oli pärit Eestist, ülejäänud Saksamaalt (490), Rootsist (41), Soomest (33), Lätist (24), Venemaalt (10) ja mujalt.¹ Tallinna tähtsaim kaugtagamaa oli Põhja-Saksamaa ja linnad Hamburgist Stettinini (Szczecin), tuldi Holsteinist, Mecklenburgist, Ees-Pommerist, samuti Saksist ja Tüüringist; Lübeckist oli pärit 75 uut tallinlast.² Tallinna tuldi ka Peterburist. Lääne-Saksa ajaloolase Kenezi arvutuste järgi võeti aastail 1750—1786 (2. oktoobrini) Tallinna kodanikuks 593 meest, neist 236 kaupmeest, 351 käsitöelist ja 6 muu elukutse esindajat.³ See teeb 37 aasta kohta keskmiselt 16 kodanikku aastas.

Olulisi muutusi tõi Tallinna kodanikkonna formeerumisse asehalduskorraaegne linnaseadus, mis avas linna väravad peaaegu igale linna-kodaniku õigusi soovijale. See aga muutis oluliselt uuskodanike professionaalset koosseisu. Novembrist 1786 kuni 1796. aasta lõpuni, seega 10 aasta

¹ Pullat, R. Über die Formierung der Tallinner Stadtbevölkerung im 18. Jahrhundert. — В кн.: Проблемы развития социально-экономических формаций в странах Балтики. Таллин, 1978, 182.

² Adelheim, G. Ost- und Westpreussen in Dorpat und Reval. — Altpreussische Geschlechtskunde, Jg. 2, 1928, H. 1, 22.

³ Kenez, C. J. Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte Revals in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts (1754—1804). Inaug. Diss. Marburg/Lahn, 1978, 60.

vältel anti Tallinnas 512 isikule kodanikuõigused. Lääne-Saksa ajaloolase Eliase arvutuste järgi võeti aastail 1778—1786 vastu 73 kaupmeest ja 75 käsitöolist, aastail 1788—1796 vastavalt 94 ja 114.⁴ Aastail 1788—1796 kinnitati Tallinna kodanikeks 34 vene kaupmeest ja nende 93 kaaslast.

Juba pastor August Wilhelm Hupel kirjutas, et soomlasi oli suhteliselt rohkesti Tallinnas, Narvas ja Riias.⁵ Suur osa Tallinna teenijaväest olid soomlased. 18. sajandi teisel poolel olevat nende arv vähenenud. Antti Rosenbergi arvates maksid Eesti jõukad linnakodanikud soome teenijaile paremat palka, kui need said kodus.⁶ 1726. aastal püüdis Uusimaa ja Häme maahärra Petter Stjerngrantz (ka Stierncrantz) tõsta pagemise vähendamiseks Uusimaa lääni teenijarahva palka, kuid see ebaõnnestus.⁷ Juba 17. sajandil anti Soomes välja takistavaid määrusi, et nimelt valla- lised mehed ei põgeneks Eesti- ja Liivimaale.⁸ Ka 18. sajandil võitlesid Soome võimud pagemise vastu aktiivselt. Kui ilmnes, et keegi on pagenud, teatati sellest Tallinna raele ja paluti abi. Ülesleitud soome tüdrukule või poisile saadeti Soomest riigiametnik või allohvitser järele. Ka soome lae- vurid pidid Tallinnas põgenike kohta andmeid koguma.⁹ Nii näiteks on keegi Jonas Burman sajandi keskel saadetud Soomest Tallinna, et põge- nikke üles otsida ja tagasi saata. Samas on loetletud ka nn. Soome deser- tööride nimesid ja nende isandad, kelle leival põgenikud Tallinnas olid: sulane Michael Oldermann Salemanni lese pool, sulane Jacob kaupmees Tiedemanni juures, sulane Christoffer Schlüteri lese, teenijatüdruk Catha- rina kaupmees Hermann zur Mühleni ja teenijatüdruk Hedda Degerström kaupmees Niebergi juures. Sulane Johan Holmberg teenis ühte Toompea eeslinna kangrut.¹⁰ Tallinna Mihkli kiriku rootsi koguduse õpetaja pidi saatma illegaalsed põgenikud tagasi Soome.¹¹ Tallinna arhiivi materjalide hulgas on säilinud veel üks Soomest põgenenute nimekiri, mis on dateeri- tud 18. augustil 1736. Seal ilmneb, et eriti palju on Tallinna tulnud just Kirkkonummi (*Kyrkslätt*) kihelkonnast. Gunnari külast (*Gunnarsby*) tuli Tallinna kaupmees Gercki teenija Samuel ja kaupmees Thomas Hyppiuse teenija Johann, Kylmälä (*Kyllemälä*) külast tuli kapten Zederström, kes asus kaupmees Simon Landtingi teenistusse. Porkkala Johan teenis bür- germeister Frese ja Porkkala Matts ühe teise bürgermeisteri juures.¹² Tal- linna ja teiste Eesti linnade kaupmehed ja raehärrad ei tahtnud oma soome teenijaist loobuda. Aastail 1736—1738 oli Tallinna kindralkuberner või komandant von Manstein, kes ei tulnud põgenike küsimuses Soome või- mudele vastu.¹³ Nõndanimetatud kübarate sõda 1741—1742 katkestas Soome uurijate arvates Helsingi ja Tallinna sidemed ning küllap ka page- misliikumise. Soome ajaloolase Koskimiehe järgi olevat see liikumine siit- peale täielikult lõppenud. Ometi vedasid Porkkala paadimehed tasu eest salaja üksikuid mehi Tallinna.

Mõningat lisavalgust sellele küsimusele annavad Tallinna elanike sünnikirjad (*Geburtsbriefe*). Tänapäevani on säilinud 140 sünnikirja. Nendest ilmneb, et Koskimiehe seisukohaga ei saa nõustuda. Juba ainult neile sünnikirjadele tuginedes võib väita, et pärast 1742. aastat on Tallinna

⁴ Elias, O.-H. Reval in der Reformpolitik Katharinas II. Die Statthalterschaftszeit 1783—1796. Bonn; Bad-Godesberg, 1978, 128.

⁵ Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. Zweiter Band. Riga, 1777, 142, 148.

⁶ Rosenberg, A. Väestön maantietellisestä liikkuvuudesta Suomessa 1700-luvulla. — Historiallinen Aikakauskirja, 1967, 217.

⁷ Koskimies, I. S. Muuttoliikkeestä Suomessa 1700-luvun alkupuoliskolla. — Historiallinen Aikakauskirja, 1954, 138.

⁸ Liiv, O. Iseloomustusi Tallinna—Soome vahelisele kaubandusele peamiselt XVII sajandi lõpul ja Eesti koloriidist Soomes. — Ajalooline Ajakiri, 1929, nr. 2, 72.

⁹ Koskimies, I. S. Muuttoliikkeestä Suomessa, 139.

¹⁰ RStA, B. C. 46, Finland, 1. 175.

¹¹ TRKA, f. 230, n. 1, s. Aa 175, Konzeptbuch von 1726—1729.

¹² RStA, B. C. 46, Finland, 1. 142.

¹³ Koskimies, I. S. Muuttoliikkeestä Suomessa, 140.

tulnud veel vähemalt viis soomlast Viiburist, üks Helsingist ja üks Porvoost.¹⁴ Koblenzis asuvatest Tallinna materjalidest on leida siinkirjutaja seisukohale täiendavat kinnitust. 17. mail 1746 saatis Helsingi maakonnakantselei (*landskantselei*) Eestimaa kubernerile Jonas Carlstedti allkirjaga kirja, kus nõudis, et Tallinna kaupmehe Carl Sundhi kõrtsis töötav soome talupoeg Hans Fisk tuleks Soome tagasi.¹⁵ 21. veebruarist 1759 on analoogiline kiri, millest ilmneb, et Uusimaa lääni Porvoo (*Borgå*) kihelkonnast Jakkarila mõisast (*Jackarby*) on ilma loata lahkunud Tallinna üks vana sõdur puusepp Johan Hokman (50-aastane) koos poja müürsepp Johan Johanssoniga (20-aastane), noor sulane Johan Holmberg (15—16-aastane), sulased Samueli pojad Thomas ja Axel, Daniel Hindrichson, Daniel Johanson, Johan Erickson Norström ja Andres Eriksson. Soome pool arvas, et osa neist asus ka Prangli saarel või Kolga mõisas.¹⁶

18. ja 19. sajandi vahetusel põgeneti Soomest hulganisti nälja eest lahe teisele poolele. 1801. aasta kevadel jõudis Tallinna sadamasse üks rootsi naine viie lapsega Huopalahti külast (*Haelacks*, tegelikult *Hoplaks*, praegu Helsingi linna alal Turu raudtee ääres, 10 km Pasilast läände), ühe töömehe Johani tütar Elsa Mellunküläst (*Mellungsby*, Helsingist idas). Näljasurmast otsisid samal ajal pääsu veel kaks tüdrukut samast külast ja üks orvuks jäänud neljateistaastane poiss Oulunküläst (*Hogelby*, tegelikult *Aggelby*, Helsingi lääneosas).¹⁷ Kui Mellunküla on säilitanud veel tänaseni agraarse ilme, siis Huopalahti ala on juba täislinn. Tallinna tuld ka Tikkurila (*Dickursby*) kihelkonnast, mis on vana kihelkonna keskus ja kus Vantaa jõe ääres seisab veel tänagi 15. sajandil eestlaste ehitatud kirik. Soome ajaloolane T. Paloposki on arvanud, et Eestisse siiret 18. sajandi teisel poolel soodustas ka Pommeri sõda, mis algas 1757. aastal. Sõjaväkke võtmise ohu eest otsisid paljud soome poisid pääsu Eestisse pagedes. Soomest siirduti Eestisse, sealjuures Tallinna ka seaduslikul teel, s. o. kirikuõpetaja antud rändeloaga (*muuttotodistus*). Neid dokumente on säilinud kahjuks peamiselt sajandi lõpu kohta. 1790. aastail läksid Helsingi alalt Tallinna puusepp Henrik Leanderi üheteistaastane poeg Johann Hendrik, kruusitegija Franstadi neljakümne viie aasta vanune lesk Elisabet Ählström, siis veel Maria Salin, kapten Röndqwisti kahekümne kolme aastane tütar, meremees Jonas Bacmani kasutütar Christina Saarman, lesknaine Maria Torni poeg Eric ja teised.¹⁸

Kirkkonummi ja Helsingi ala kõrval oli n.-ö. kolmas oluline Tallinna siirdumise lähtekoht Porvoo (*Borgå*) kihelkond, kust asuti Tallinna ja üksikjuhul ka teistesse Põhja-Eesti linnadesse. Seda kinnitavad Porvoo Toomkiriku koguduse rändeload.¹⁹ Olgu veel märgitud, et tollal tuli Eesti linnadesse Soome alalt nii soomlasi kui ka rootslasi. Eeltoodu heidab piisavalt uut valgust 18. sajandi teise poole rahvastikurände Soome—Eesti suunale. Ilmselt võib tõepoolest väita, et see siirdumine ka aastasaja teisel poolel ei katkenud, nagu varem arvatud.

Üldiselt on teada, et Eesti ja Soome sidemed ulatuvad kaugesse ajalukku. Juba 1320. aastast peale liikus Soome lõunarannikul Padise kloostri munki, kes olid hankinud Lääne-Uusimaalt maatükke, eriti Kirkkonummi ja Inkoo alalt. Nad said nende koguduste üle koguni patronaadiõiguse.²⁰

Eriti 16. sajandil suurenes märgatavalt väljaränd Eestist Soome. Põhjuseks olid eelkõige halvenenud elutingimused Eestis, kus kõigepealt

¹⁴ TRKA, f. 190, n. 1, s. 66.

¹⁵ RStA, B. C. 46, Finland, l. 157.

¹⁶ Samas, l. 171.

¹⁷ Samas, l. 197.

¹⁸ SVA, Helsingin suomalais-ruotsalainen seurakunta. Rippikirja 1785—1794. I A 24, l. 254, 256, 259, 271.

¹⁹ Porvoon Tuomikirkon Seurakunnan Arkisto. Muuttotodistukset, näit. nr. 156, 1745. aasta.

²⁰ Ojanen, E. Helsingin pitäjän seurakunnan historia. Helsinki, 1972, 16 jj.

aadli kasvav võim rõhus talupojad pärisorjusse. Kui andmed Eesti tulnu-kaist 1742 ja 1752 hakkavad esile kerkima, teatab Uusima maahärra oma ettekandeis kuninglikule majesteedile, et eestlased jutustanud, kuidas nende taluperemehi on koheldud kui orje, kuidas need Liivimaa pärisorjad on põgenenud orjuse sunnist jne. Hoolimata terasest valvest ja rängast trahvist mahajäänutele jätkus siire Eesti randadelt suurenenud hooga 1750. aastatest alates.²¹ Võimatu on täpselt kindlaks määrata, kui palju asuti Soome ühest või teisest Eesti linnast. Seda ei võimalda ka Soome Riigi Arhiivis asuvad migratsiooniloetelud (*muuttoliikkeen luettelot*), kus on lähtekoha puhul märgitud vaid Liivimaa või Eestimaa (*Lifl., Estl.*). Kui tulevikus töötatakse läbi kõik Uusimaa lääni kirikuraamatud ja võrreldaks neid näiteks Tallinna omadega, ka siis ei saaks täpset ettekujutus Soomest ja Soome rände suundadest, mahust, tempest ja muust. Selge on, et eesti talupojad läksid peamiselt Uusimaa mõisatesse sulasteks ja tüdrukuteks.²² Palju oli eestlasi 18. sajandil Helsingi lähedal Kirkkonummi kihelkonnas, kus tänaseni on säilinud ka Estby küla. Neid kohti õnnestus autoril külastada tänu professor T. Paloposki lahkele abile. Praegu aga seal eestlasi enam ei ela.

Soome lahes nagu terves Läänemeres olid juba ammustest aegadest sõidetavad kindlad ja äraproovitud mereteed. Üks peamisi kulges Soome—Eesti vahel just Tallinnast (Naissaarest mööda) Porkkala juures asuvasse Kirkkonummi kihelkonda — põiki üle lahe, sest siin oli meri kõige kitsam.²³ Porkkala majakas paistab Eesti randa hea ilmaga ära. Teinekord sõitsid soomlased lõunaranniku teistest paikadest Porkkalani ja siit, lahe kitsaimast kohast purjetati Eesti randa. Rääkides maaasustusest tuleb eestlaste asukohtadest märkida veel Eestiluoto saart, Porvoo kihelkonnast Pirtti-saart (*Pörtö*), Pellingi saari jt. Tallinnast asuti enne ja pärast 1710. aastat sageli Pirttisaarele. Minejad olid peamiselt salakaubavedajad.²⁴ Pernaja saartele tuldi pakku sõjaväe ja mõisnike eest. Porvoo kihelkonna Vaarlahti (*Warlax*) ja Hakasalo (*Hazalo*) külla tuli Eestist, sealhulgas Tallinnast aastail 1786—1794 kokku 14 inimest.²⁵ Kas loaga või ilma, pole teada. Samal ajal jõudis Kijalasse Tallinnast kolm inimest. 17. ja 18. sajandil soodustasid Eestist Soome ja Soomest Eestisse tulekut kahtlemata ka rannatalupoegade purjereked, mille eesmärgiks oli enamasti kaubavahe-tus.²⁶ Samal ajal leidis aset ränne ka n.-ö. kõrgemal sotsiaalsel tasandil. Juba 17. sajandil siirdusid mitmed Tallinnas kodanikuõigused saanud saksa kaupmehed (Hoppe, Höppener, Koch jt.) Porvoosse, mis oli siis Helsingist majanduslikult olulisem linnaline keskus.²⁷ Nii Porvoo kui ka Helsingi ja Kirkkonummi kirikuarhiivide materjalidest ilmneb, et Eestist tulnud inimesed võtsid ennast arvele just rootsi kogudustes, mis olid soome omadest palju suuremad. Võimalik on aga ka see põhjus, et sageli tulid Eestist lahe põhjakaldale nimelt rannarootslased. Ei tohi unustada, et

²¹ *Sirén, O.* Sarvlax. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet. — In: Svenska Litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier XII. Helsingfors, 1980, 140; *Sirén, O.* Pernå sockens historia II. Tiden ca 1700—1800. Band 2. Borgå, 1981, 163; *Lönnoqvist, B.* Skärgårdsbebyggelse och skärgårdskultur i Nyland. Kustbygd. — In: Svenska litteratursällskapet i Finland. Folklivsstudier XIII. Helsingfors, 1980, 187.

²² *Kustbygd.* Helsingfors, 1980, 157. Soome-Eesti kultuurikontaktide kohta vt. veel *Talve, I.* Suomen kulttuurirajoista ja alueista. — In: Suomalainen Tiedeakatemia. Esitel-mät ja pöytäkirjat 1971. Helsinki, 1972, 185—211.

²³ Naissaare põhjatipust Mäkiluoto saareni Porkkala neeme juures on vaid ligi 35 km, Narvast Soome randa aga üle 100 km.

²⁴ *Melander, K. R.* Virolaista asustusta Suomen etelärannikolla ja sen saarilla. — Koti-seutu, 1937, 63—73.

²⁵ Porvoon Tuomikirkon Seurakunnan Arkisto. Rippikirja 1786—1794, l. 174 jj.

²⁶ *Allardt, A.* Borgå sockens historia. Helsingfors, 1928, 622; *Tommila, P.* Turun ja Porin läänin talonpoikaispurjehtijöiden venejänmatkat 1840—1850-luvulla. — In: Turun Historiallinen Arkisto, XVI, 1964, 177—201.

²⁷ *Palenius, O.* Gårdar och gårdsägare i Borgå på 1600- och 1700-hundratalet. Helsing-fors, 1983, 19.

18. sajandi Uusimaa lääni rannaasustus oli peamiselt rootsikeelne. On arvatud, et alates nn. kübarate sõjast oli pearahamaks see, mis sundis paljusid Eestist lahkuma. Asuti ka Helsingisse. Alates 1640. aastast on Helsingis Vironkatu (*Estnäsatan*)²⁸, mis asub praegu Kruununhaka linnaosas. Selle ala algne ajalooline nimi oli Vironniemi (*Estnäs*). 1550. aastal Gustav Vaasa poolt Vantaa jõe suudmesse asutatud linn toodi umbes sada aastat hiljem üle Kruununhaka alale. Seal tekkis ka Vironkatu, mis oli eestlaste oluline asustuspaik. Maa oli tõusnud ja sadam Vantaa suudmes oli jäänud madalaks.

Aastail 1752, 1753 ja 1756 võeti vastu mitmeid otsuseid Eestist page-mise vastu. Nähti ette, et tuleb jälgida Eesti paatide liikumist Soome lahel ja olla valvas ka rannikul.²⁹ Tallinnal olid kõige tihedamad sidemed kahe tähtsa Soome linna — Turu ja Viiburiga, kuid ka Porvoo ja Loviisaga. Viimased olid 18. sajandil Helsingist suuremad. Tallinnaga olid sotsiaal-majanduslikult ja ka demograafiliselt seotud Soome rannaalad alates Viiburist Põhjalahe kallasteni. Tallinna olulised kaubitsemispaigad olid Vironlahti (*Viirlök*) ja Verkalahti.

Helsingi soome-rootsi koguduse materjalidest lisandus võrdlemisi vähe teavet. Võib tuua vaid üksikuid rändejuhtusid. Aastail 1739—1752 (südasuveni) registreeriti Helsingi koguduse armulauaraamatus (*rippikirja*) 11 Tallinnast tulijat.³⁰ Nii näiteks saabusid 14. augustil 1750 Helsingi sadamasse kolm Tallinna kingsepaselli Mattias Kulberg, Johan Tarkman ja Carl Selenius.³¹

Sisukaimaks osutuvad Soome Riigi Arhiivis talletatud toimikud, mis kuuluvad Uusimaa lääniülema ehk maahärra aruannete fondi³² ja millele juhtis autori tähelepanu dotsent Ilkka Mäntylä. Need on Rootsi Riigi Arhiivi rootsikeelsete originaaldokumentide mikrofilmitud koopiad, mis hõlmavad ajajärku 1721—1799. Säilinud aruannetest saab võrdlemisi hea pildi rahvastiku legaalsest migratsioonist Tallinna—Helsingi joonel. Asjale kvantitatiivselt lähenedes ilmneb, et aastail 1747—1760 (aastate 1721—1747 ja 1760—1799 kohta pole vastavaid andmeid toodud) saabus Tallinnast Helsingisse kokku 284 inimest, neist 58 naist, enamalt jaolt migrantide naised või teenijatüdrukud. Meestest moodustasid enamiku käsitöösellid (need olid feodalismiperioodi linnarahvastiku liikuvaim osa), kokku 122 noormeest. Käsitöölise seas olid tugevas enamuses rätsepad ja kingsepad, oli ka kulla- ja vasesepi, puuseppi ja parukategijaid. Arvuliselt järgnesid meremehed (kaptenid, madrused, kokku 25), teenijad (18), kaupmehed (15), sõdurid (12) ja teiste ametite pidajad. Umbes 10 aasta vältel suundus Tallinnast Helsingisse ligi 300 inimest. Kui see rändesuund eksisteeris niisama tõhusalt ka aastail 1760—1800, siis võib oletada, et sajandi teisel poolel sõitis Tallinnast Helsingisse umbes 1500 inimest.

Selles migratsioonivoolus olid enamuses rootsi nimedega käsitöösellid, järgnesid eesti ja soome soost teenijad, saksa verd linnakodanikud, itaalia madrused ja muude rahvuste esindajad. Mitte alati pole võimalik tolle aja migrantide rahvust nime järgi määrata. Philip Matsi kohta näiteks on lääniülema 1754. aasta 19. augusti aruandes kirjutatud venelane(!).

Enamik randlejaid jäi Helsingisse, osa siirdus edasi Stockholmi (13), Porvoosse või Loviisasse (7) ning Turusse (2). Mõned tulid Tallinna tagasi. Järelikult esines Tallinna ja Soome vahel tollal ka kahe- ja enamaastmelisi migratsioonijuhtumeid.

Rändemotiividest oli põhiline uue ja sobiva töö otsimine. Edasi tuli

²⁸ Melander, K. R. Virolaista asustusta Suomen etelärannikolla, 65.

²⁹ Alanen, J. A. Suomen historia vapaudenajalla. Porvoo—Helsinki, 1963, 457.

³⁰ SVA, Helsingin suomalais-ruotsalainen seurakunta. I BA 1, l. 41, 63, 144, 150, 249, 275, 294.

³¹ Samas, lk. 223.

³² SVA, Riksarkivet FR 19—22, l. 25, 26, 27. Uudenmaan läänin maaherran kertomuksia Helsingistä.

sugulaste külastamine (*sukulaisvierailu*) ja põgenemine ülekohtu eest. Enamikul ümberasuajail oli Eestimaa kubermanguvalitsuse kantseleist saadud reisipass taskus ja sageli ka sugulaste või tuttavate aadress teada. Tuleb rõhutada, et Eesti ja Viiburi ning Käkisalme lään kuulusid pärast Põhjasõda ühe riigi, s. o. Tsaari-Venemaa koosseisu, mis kahtlemata ühelt poolt soodustas Eestist Soome rännet. Teisel pool võimaldas selline olukord võimalusel paremini migratsiooniprotsessi jälgida. Eestimaa kubermangu valitsusel oli Uusimaa lääniülemaga pidev side. Paluti teineteiselt süstemaatiliselt abi põgenenud inimeste otsimisel. Kaluri- ja puuveopaadid pidid Tallinna rannas olema rae käsul korralikult kinni, et mitte luua võimalusi ülejoosikuile.³³ Juba 16. augustil 1725 andis lääniülem kõigile tolliametnikele käsu koostada laevade ja inimeste nimekiri, kes tulevad Helsingisse või siit lahkuvad. Kahjuks ei andnud see korraldus soovitud tulemusi.³⁴ Arvátavasti avaldus siin vaeste inimeste solidaarsus: nad aitasid vajaduse korral üksteist varjata. Sageli ei suudetudki ära karanud inimesi leida. See selgub ka kindralkuberner von Roseni kirjadest lääniülemale (3. okt. 1747, 6. juuni 1751, 10. juuli 1751).³⁵ Kuningas Frederiki dateerimata kirja koopias on öeldud, et kõik loata Eesti poolt põgenenud inimesed, kui nad on kurjategijad, saadetakse tagasi. Kui nad on aga ausad inimesed ja tulid otsima kaitset, siis nad ka saavad seda. Neid on vaja aidata ja neile on vaja anda tööd.³⁶

Mõnel päeval siirdus Tallinnast Helsingisse õige palju sõitjaid. Näiteks 5. septembril 1750 purjetasid Tallinnast Helsingisse sell Christian Schlos, rätsepasell Johan Eskman, vasesepasell Petter Philström, kuduja-sell Matts Morberg, lisaks veel Carl Gustav Ståhl, Friedrich Alaus, Erich Helström, Johan Törn, Abraham Friesfeldt, kes kõik liikusid Helsingist edasi Stockholmi, Porvoosse või Loviisasse. Reisiseltskonda kuulusid ka Stockholmi kapten Tallsas, kuninglik trabant (ihukaitsja) Goth. Wilhelm Richter, kes samuti suundusid Stockholmi. Sinna läksid ka rätsepasell Johan Lautin, kaupmehesellid Abraham Hobun ja Forstén, rätsepasellid Jacob Ståhlman ja Erich Gronman. Kõigi nende Soome matk oli seotud töö- ja teenistusvõimaluste otsimisega.

Umbes aasta varem, 6. juulil 1749 randus Helsingi sadamas purjekas, pardal sõitjad, kes kõik tulid sugulastele külla. Uusimaal sündinud teenija Eric Palmans lahkus sealt Tallinna 1735 ja abiellus. Nüüd tuli ta Raasepori kihelkonda sugulasi külastama. Sugulasi tulid vaatama ka juba kümne aasta eest Soomest lahkunud nüüdsed tallinlased: kaks naist Catharina Rosback ja Margareta Holm ning kaupmehesell Johan Hultberg. Kõigil neljal olid kindralkuberner kantselei passid ja kõik neli pöördusid Tallinna tagasi. 15. augustil 1751 tulid Tallinnast Uusimaale sugulastele külla rätsepasellid Gustav Gutmenius ja Carl Friedric Mallin ja neiu Grethe Lena von Hillebrandt. Kõigil olid reisipassid olemas.³⁷

Oli ka teist laadi juhtusid. 28. septembril 1752 jõudis oma väikese paadiga Helsingi randa Anders Denisson, kaasas naine ja kuus last. Tal polnud ei passi ega muud luba. Pärit oli ta Soomest Uusimaalt. 1714 või 1715 oli ta ühe vene majori poolt viidud Tallinna ja müüdnud sealsele kaupmehele Franz Hinrich Bergile. Siitpeale oli ta veel mitme isanda juures teener. Kuna Eestis läks elu väljakannatamatuks, tuli ta viimases hädas Soome tagasi.³⁸

Juba nende väheste näidete varal võib kõnelda migratsioonimotiivide üldtüüpidest, kuid ühtaegu rohketest variantidest.

Lääne-Uusimaal on Turu Toomkiriku 18. sajandi migratsiooni uurimise

³³ TRKA, f. 230, n. 1, s. Ab 220 Protocollum publicum 1782, l. 580.

³⁴ SVA, Riksarkivet FR 19, vol. 11.

³⁵ SVA, Riksarkivet FR 19, vol. 16.

³⁶ Samas.

³⁷ Samas.

³⁸ SVA, Riksarkivet FR 21, vol. 16. Vt. ka *Rasila, V.* Teollistumiskauden muuttoliikkeen. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta. Tampere, 1983, 106 jj.

lähted kõik hävinud. Inkoo kiriku arhiivis on säilinud 4 köidet rändelubasid, millede läbivaatamisel ei õnnestunud leida ühtegi kontakti Eestiga.

Ilmselt on tulevikus vaja täiendavalt uurida ka Lääne-Uusimaa teiste ajalooliste kihelkondade, ka Turu saarestiku kirikute arhiive ning Ida-Uusimaal just Loviisa kiriku materjale³⁹, mis võivad anda lisavalgust uuritava probleemi lahendamiseks ning süsteemse ülevaate saamiseks.

Ilmselt olid Lääne-Uusimaa demograafilised kontaktid Eestiga nõrgemad kui Ida-Uusimaa rannikualal, vähemalt oli seda legaalne rahvastikuränne, arvatavasti ka illegaalne rahvastikusiire.

Senine üldkujutus on, et 18. sajandil pärast Uusikaupunki rahu tugevnes ränne Eestist Soome. See puudutab nimelt maarahvastikku. Eespool öeldu põhjal pole aga selge, kas see kehtib ka linnarahvastiku kohta. Ei tohi unustada, et aastail 1747—1760 Tallinnast Helsingisse legaalselt läinud 284 inimesest olid 122 rootsi või soome rahvusest käsitöösellid, kes olid käinud ajutiselt Tallinna saksa meistrite juures ametit õppimas. Oli ju Soomes pärast Põhjasõda suur puudus käsitöölised. Aastail 1720—1730 võisid kodanikuõigused saada ka tsunftvälised käsitöölised.⁴⁰ Rahvastik on kõnealuse rändesuuna puhul keeruline välja selgitada. Rootsist nimega soomlasi oli Uusimaal tollal palju. See selgub näiteks Kirkonummi koguduse armulauaraamatutest, kus on soomlased eraldi välja toodud; neil on õige sageli rootsi perekonnanimed. Tallinna ja Helsingi vahelise migratsiooni mõtestamisel selgub, et migratsiooni täpset mahtu, tempot ja etappe pole allikate ebatäielikkuse tõttu võimalik määratleda. Tee üle lahe oli lühike. Kehtis sajanditepikkune talupoegade purjeretkede traditsioon, mille sagedus sõltus nii majanduslikust seisust (vilja hind Eestis, silgu hind Soomes), ilmastikust ja muust. Sama kehtib ka linnakaupmeeste kohta. Nende tingimuste juures võib arvata, et legaalse rände mahu ületas illegaalne.

Kahtlemata mõjutasid migratsiooni sotsiaal-psühholoogilised tegurid, nagu sugulaste, sõprade või tuttavate olemasolu rände lõpp-punktis, mis soodustas uustulnukate kohanemist ja paigastumist.

Arhiiviandmed kõnelevad sellest, et rändes osalesid peamiselt noored mehed. Naised olid enamasti noored teenijad.

Tallinnast tulnud võtsid end arvele peamiselt Uusimaa rootsi kogudustes, mis domineerisid põhjanaabrite rannikuasustuses. Tallinna tulnud soomlased ja rootslased aga võtsid end arvele siinse Mihkli kiriku kantseleis.

Tallinna—Helsingi ja Helsingi—Tallinna rändel oli arvatavasti olulisem Helsingi—Tallinna suund, oli ju Tallinn oma põhjanaabrist tollal veel tunduvalt suurem. Üks migratsiooni põhilisi ja ajaproovile vastu pidanud seadusi kõlab nii: suurema keskuse külgetõmbejõud on tugevam kui väikesel. 18. sajandi lõpul elas Helsingis ligi 2000 inimest. 1810. aastal oli Helsingi elanikkond (3534) vaid 1/3 Turu elanikkonnast.⁴¹

Nii või teisiti oli Helsingi Tallinna elanike sisse- ja väljarände oluline keskus, mis kahtlemata soodustas mõlema linna sotsiaal-majanduslikku arengut.

³⁹ Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. Laatinut A. R. Cederberg. Toimen painos. Helsinki, 1936; Suomen kirkonarkistojen mikrofilmien luettelo. Helsinki, 1973.

⁴⁰ Suomen kaupunkilaitoksen historia keskiajalta 1870-luvulle. 1. Vantaa, 1981, 147.

⁴¹ Rosenberg, A. Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821—1880). Helsinki, 1966, 225.

Esitanud V. Maamägi

Toimetusse saabunud
31. VII 1986

Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut

О ПЕРЕМЕЩЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ МЕЖДУ ТАЛЛИНОМ И ФИНЛЯДИЕЙ В 18 В.

При исследовании истории народонаселения Эстонии необходимо учитывать тот факт, что Эстония, находясь в контактной зоне между Восточной и Западной Европой, испытывала на протяжении веков влияния со всех сторон, в том числе и со стороны Скандинавских стран, особенно Финляндии.

Увеличение численности городского населения Эстонии в 18 в. происходило главным образом за счет механического прироста. К сожалению, мы не располагаем сводными статистическими данными о прибытии и выбытии населения. Но в данной работе не ставилась цель проследить за передвижением каких-либо определенных лиц. В статье предпринята попытка выявить общие черты миграции, ее мотивы, профессиональный и национальный состав мигрантов и другие демографические показатели.

Впервые в советской и финской историографии эта тема раскрывается комплексно, с широким привлечением первоисточников из Центрального Таллинского государственного архива ЭССР, из Федерального архива ФРГ в Кобленце, куда была незаконно вывезена во время второй мировой войны часть таллинского архива, из Государственного архива Финляндии и из некоторых церковных архивов Финляндии.

Власти Финляндии в 18 в. чинили всякие препятствия беглецам из страны. Тем не менее в Таллине, Нарве и Риге проживало много финнов. Этот факт отмечал еще А. Хупель. Миграция из Финляндии имела место и во второй половине 18 в. (хотя существует противоположное мнение). В Эстонию бежали и молодые люди, спасаясь от призыва в армию. Девушки шли, как правило, в прислугу к купцам и бюргерам Таллина или других городов. Многие приезжали и на законном основании, т. е. имея пропуски, которые выдавали пасторы. Среди прибывавших в Эстонию были не только финны, но и шведы.

Парусные суда курсировали в Балтийском море по издавна освоенным маршрутам. Один из главных морских путей между Финляндией и Таллином пролегал от берегов Киркконумеского прихода вблизи Порккала до о-ва Найссаар — через самое узкое место Финского залива. В 18 в. этим путем переправлялись многие мигранты.

В социально-экономическом и демографическом плане Таллин имел тесные контакты с городами побережья Финляндии от Выборга до Ботнического залива — прежде всего с Турку, Выборгом, Порво и Ловиса, бывшими в 18 в. крупнее Хельсинки. По линии торговли Таллин был связан с Вионлахти и Веркалаhti.

В 1747—1760 гг. (о 1721—1746 и 1761—1799 гг. сведений нет) из Таллина в Хельсинки выехали 284 человека, в том числе 58 женщин, преимущественно жены мигрантов и служанки. Среди мужчин преобладали молодые ремесленники (122), самая подвижная прослойка населения в этот период. В их числе больше всего было портных и сапожников, значительно меньше — золотых дел мастеров, медников, столяров и изготовителей папиков. За ремесленниками следовали по численности моряки — капитаны и матросы (25), прислуга (18), купцы (15), военные (12) и т. д. Если в последующие десятилетия 18 в. интенсивность миграции в этом направлении существенно не менялась (т. е. составляла приблизительно 300 человек за 10 лет), то можно предположить, что за вторую половину 18 в. из Таллина в Хельсинки выехало около 1500 человек.

Большинство переселенцев осело в Хельсинки, часть же отправилась дальше — в Стокгольм (13), Порво и Ловиса (71), Турку (2), остальные возвратились в Таллин. Главный мотив переселения — поиск работы, выгодных заказчиков. Ехали также с целью навестить родственников, укрыться от судебного преследования.

Демографические контакты Эстонии с западной частью Уусима были слабее, чем с восточной, по крайней мере по легальному перемещению населения. Скучность первоисточников не позволяет определить такие показатели миграции между Таллином и Хельсинки, как точный объем, темпы и этапы. Интенсивность движения парусных судов через залив в основном определялась экономическими (к примеру, цена на зерно в Эстонии, цена на салаку в Финляндии) и погодными условиями. Можно предполагать, что объем нелегального перемещения населения доминировал над легальным. Мигрировала главным образом молодежь. Прибывших из Таллина брали на учет в шведских приходах Уусима, а прибывших в Таллин финнов и шведов — в канцелярии церкви Михкли.

Сравнивая данные, можно предполагать, что приток мигрантов в направлении Хельсинки—Таллин значительно превышал их отток в направлении Таллин—Хельсинки, что сыграло свою роль в росте численности населения Таллина. Ведь Таллин в 18 в. был намного крупнее своего северного соседа. Миграция способствовала социально-экономическому развитию обоих городов.

ÜBER DIE BEVÖLKERUNGSMIGRATION ZWISCHEN TALLINN UND FINNLAND IM 18. JAHRHUNDERT

Die Forschungsergebnisse der historischen Demographie des estnischen Gebietes sind von Bedeutung schon wegen der Lage Estlands im Kontaktgebiet zwischen West- und Osteuropa. Im Laufe der Jahrhunderte läßt sich hier der Einfluß der skandinavischen Länder erkennen. Durch Tallinn wurde indes das demographische Bild Finnlands beeinflußt.

Beim Anwachsen der Stadtbevölkerung im 18. Jahrhundert spielte die natürliche Geburtenzunahme im Vergleich zum mechanischen Zuwachs nur eine unbedeutende Rolle. Leider mangelt es an statistischen Angaben über die Ein- und Auswanderung der damaligen estnischen Stadtbevölkerung.

Der Verfasser setzt sich keineswegs zum Ziel, den Lebensweg eines jeden Stadtbürgers zu verfolgen, sondern ist bestrebt, einige allgemeine Züge der Migration zu unterstreichen.

Weder in der Sowjetunion noch in Finnland hat man dieses Thema unter Anwendung solch umfangreicher Archivquellen untersucht. Der Autor hat das Archivmaterial im Tallinner Staatlichen Zentralarchiv, im Föderalarhiv der BRD (Koblenz), wo sich z. Z. die während des II. Weltkrieges aus Tallinn deportierten Archivmaterialien befinden, sowie im Staatsarchiv und in vielen Kirchenarchiven Finnlands gesammelt.

Schon A. W. Hupel schrieb, daß es in Tallinn, Narva und Riga verhältnismäßig viele Finnen gab. In Tallinn z. B. waren viele Dienstboten finnischer Herkunft.

Die finnischen Behörden kämpften mit allen Mitteln gegen das Fliehen. Indes wollten die Kaufleute und Ratsherren in Tallinn und anderen estnischen Städten auf ihre finnischen Bedienten nicht verzichten. Vom Verfasser wurde bewiesen, daß die Flucht aus Finnland nach Tallinn in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts nicht aufhörte, wie man früher vermutete, sondern, daß man um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert auf der Flucht vor Hungersnot massenweise das andere Ufer der Bucht aufsuchte. Denselben Weg unternahm man aus Furcht vor Einberufung. Außerdem benutzte man die amtliche Möglichkeit der Auswanderung — mit Erlaubnis des Gemeindepastors.

Schon seit langem gab es bestimmte Seewege im Finnischen und im Bottnischen Meerbusen. Einer der Hauptseewege verlief von Tallinn nach Kirchspiel Kirkkonummi bei Porkkala, weil diese Entfernung am kürzesten war.

Es fand aber auch eine Auswanderung auf einem höheren sozialen Niveau statt — viele bekannte Tallinner Kaufleute (Hoppe, Höppener, Koch u. a.) haben schon im 17. Jahrhundert den Weg nach Porvoo unternommen, weil diese Stadt damals wirtschaftlich mehr entwickelt war als z. B. Helsinki.

Die engsten Beziehungen besaß Tallinn mit den finnischen Städten Turku, Wyborg, Porvoo und Loviisa, die im 18. Jahrhundert Helsinki der Größe nach überstiegen. Sozialwirtschaftlich und demographisch war Tallinn mit dem Küstengebiet Finnlands von Wyborg bis zum Bottnischen Meerbusen, wo sich die meisten Handelsstellen befanden, verbunden.

In den Jahren 1747—1760 (von 1721—1747 und 1760—1799 fehlen die Angaben) sind aus Tallinn nach Helsinki 284 Personen ausgewandert, darunter 58 Frauen, zumeist Ehefrauen oder Dienstmädchen. Unter den Männern bildeten die Gesellen die überwiegende Mehrheit — 122 junge Männer —, da sie ja in der Zeit des Feudalismus den mobilsten Teil der Stadtbevölkerung darstellten. Unter den Handwerkern kamen Schneider und Schuster am häufigsten vor, es folgten Gold- und Kupferschmiede, Zimmermänner, Perückenmacher und Seeleute (Kapitäne, Matrosen), ferner Diener, Kaufleute, Militärpersonen u. a. In den Jahren 1747—1760 verreisten von Tallinn nach Helsinki etwa 300 Personen. Nimmt man an, daß die Auswanderung in der Zeitspanne 1760—1800 genauso stark blieb, kann man behaupten, daß in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ungefähr 1500 Menschen von Tallinn nach Helsinki übergefahren sind.

Die Mehrheit der Auswanderer machte sich in Helsinki ortsfest, ein Teil siedelte weiter nach Stockholm, Porvoo, Loviisa und Turku, ein Teil kehrte zurück nach Tallinn. Folglich kann man über zwei- und mehrstufige Migration zwischen Tallinn und Finnland sprechen.

Als Beweggrund muß an der ersten Stelle die Suche nach einer neuen und besseren Arbeit genannt werden, der Häufigkeit nach folgen Verwandtenbesuch und Flucht vor Ungerechtigkeit.

Bei der Auslegung der Migration zwischen Tallinn und Helsinki erwies sich, daß sich der Umfang, das Tempo und die Stufe der Migration wegen ungenügender Quellenmaterialien nicht genau festsetzen lassen. Der Weg über die Bucht war kurz. Auch waren seit Jahrhunderten die Segelfahrten der Bauersleute üblich. Die Häufigkeit dieser Überseefahrten hing von der jeweiligen wirtschaftlichen Lage (der Getreidepreis in Estland, der Preis der Strömlinge in Finnland), von der Wetterlage u. a. m. ab. Dasselbe gilt auch für städtische Kaufleute. Unter diesen Bedingungen kann man voraussetzen, daß die ungesetzliche Migration die gesetzliche weitaus überstieg.

Aufgrund der Archivquellen kann man sagen, daß an der Auswanderung meistens junge Männer beteiligt waren. Auf der weiblichen Seite kamen am häufigsten Dienstmädchen vor.

Die Auswanderer aus Tallinn wurden meistens in den schwedischen Gemeinden, die im Küstengebiet vorherrschten, registriert. In Tallinn wurden die Finnen und Schweden in der Kanzlei der Michaelis-Kirche registriert.

Erwägt man die Bedeutung und den Umfang der Migrationsrichtungen, war mutmaßlich die Richtung Helsinki—Tallinn wesentlich wichtiger, weil Tallinn damals größer war als Helsinki. Jedenfalls war auch Helsinki ein bedeutendes Zentrum für die Migration der Tallinner Bewohnerschaft, wodurch die sozial-wirtschaftliche Entwicklung beider Städte gefördert wurde.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 31. Juli 1986